

doi: 10.15584/tik.2021.39

Data nadesłania: 19.03.2021
Data recenzji: 5.07.2021, 10.07.2021

Trzy oblicza listu

Dawid Kopa

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
ORCID: 0000-0003-4741-2048

Three Faces of the Letter

Abstract: The article aims at a critical analysis of materials included in the eighth volume of *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej* [Epistolography in the Former Republic of Poland]. It is a series edited by the academics from the Pedagogical University in Krakow: Piotr Borek and Marcel Olma. The eighth volume has been co-edited by Marcin Piątek. The monograph adopts a scientific approach to epistolography, analysing it from three perspectives, namely literary, linguistic and historical.

Keywords: epistolography, literary theory, linguistics, history

Słowa kluczowe: epistolografia, literaturoznawstwo, językoznawstwo, historia

Ósmy tom z serii *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej* prezentuje trzy oblicza listu. Jego rolę w kulturze przedstawiają przy wykorzystaniu własnej metodologii naukowcy reprezentujący: literaturoznawstwo, historię oraz językoznawstwo. Do grona znanych z wcześniejszych tomów redaktorów, czyli Piotra Borka i Marcelego Olmy, dołączył debiutujący w tej roli Marcin Piątek. Dzieło kontynuowania cyklu stanowiącego forum do dyskusji dla znawców epistolografii, reprezentujących liczne ośrodki akademickie, jest możliwe jedynie dzięki nieustającemu od lat wsparciu dla tej cennej publikacji ze strony władz Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie¹.

Jako pierwsze ukazuje się nam oblicze listu widziane oczyma literaturoznawców. Anita Całek z Uniwersytetu Jagiellońskiego w opracowaniu *Początki epistolografii w kulturze: od pierwszych artefaktów do teorii*

¹ *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej* [dalej EPDR], t. VIII: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, M. Piątek, Kraków 2019, 406 + XXXVI ss. (lokalizacja cytatów z omawianej publikacji oznaczana jest dalej w tekście głównym – podaję numer strony w nawiasie okrągłym).

listu. *Zarys* dokonała przeglądu najnowszej literatury naukowej poświęconej listom powstałym w starożytności, średniowieczu i renesansie. Wśród zalet tekstu należy wskazać przywołanie wielu publikacji zagranicznych, niecytowanych dotychczas w polskiej literaturze przedmiotu. Z pewnością przyczyni się to do realizacji zgłoszonego przez autorkę postulatu wzmocnienia badań komparatystycznych nad listem. Drobne fragmenty tego opracowania opublikowała w *Nowej teorii listu*². Zaznaczyła to zresztą wyraźnie, wymieniając wśród wykorzystanych w powyższej książce, a niepublikowanych wystąpień konferencyjnych swój głos: *Jaka nowa „teoria listu”? Analiza metod i praktyk badawczych – kilka uwag i propozycji*, wygłoszony na ogólnopolskiej konferencji naukowej *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej (do XIX wieku)*, zorganizowanej w Uniwersytecie Pedagogicznym w dniach 15–16 października 2018 r. Analizowany tu tom jest pokłosiem tej konferencji³.

Katarzyna Kaczor-Scheitler z Uniwersytetu Łódzkiego w artykule *Epistolarna dedykacja Szymona Wysockiego dla Barbary z Dąbrowicy Firlejówny* wykonała analizę epistolarnej dedykacji Szymona Wysockiego. Ten znany jezuita pełnił między innymi funkcję spowiednika Katarzyny Jagiellonki w Szwecji i wychowawcy przyszłego króla Zygmunta III Wazy. Dedykacja dla panny, która spędziła jesień swojego życia u krakowskich jezuitów (wcześniej hojnie ich wspomagając), została zamieszczona w polskim tłumaczeniu dzieła zmarłego w roku 1585 włoskiego benedyktyna Basilia Gradiego. Tytuł tego dzieła to: *Trattato della verginita et dello stato verginale*⁴.

Maria Barłowska z Uniwersytetu Śląskiego w szkicu „*Zbrodnia niesłychana*” – o jednym liście Jakuba Sobieskiego przeanalizowała list Jakuba Sobieskiego adresowany do Prokopa Sieniawskiego. Dotyczył on sprawy, która zbulwersowała ówczesną opinię szlachecką. W roku 1625 Adam Kalinowski porwał i zaślubił pannę Elżbietę Strusiównę, poprzedzając ten czyn obrabowaniem jej ojca starosty halickiego Mikołaja Strusia. Autorka swoją uwagę skupiła szczególnie na warstwie perswazyjnej tekstu.

Michał Kuran z Uniwersytetu Łódzkiego po raz kolejny zapoznał nas z jednym z XVII-wiecznych listowników. Jego artykuł *Listownik Samuela Obodzińskiego „Promptuarium Epistolographicum...” (1667) – układ, tematyka i zastosowania* stanowi element cyklu prac, które poświęcił listownikom XVII- i XVIII-wiecznym⁵. Tym razem wzięty pod uwagę listow-

² A. Cąlek, *Nowa teoria listu*, Kraków 2019, s. 19–20.

³ Tamże, s. 401–402; <https://polonistyka.amu.edu.pl/dla-pracownika/dla-> (dostęp 19.01.2020).

⁴ Tytuł polskiego, dokonanego na początku XVII w., tłumaczenia dzieła Basilia Gradiego to: *Palma panińska albo rozprawa o stanie dziewiczym wielce służąca tak pannom, które pragną podobać się oblubieńcowi niebieskiemu, jako i wszystkim tym, którzy chcą żyć w czystości i wesela duchownego na służbie Bożej ustawicznie zażywać*.

⁵ M. Kuran, *Listownik Kazimierza Wieruszowskiego „Fama Polska” z 1720 roku – układ, tematyka i zastosowanie dydaktyczne*, w: *EPDR*, t. III: *Stulecia XV–XIX. Perspektywa historycznoliteracka*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2013, s. 279–293; tenże, *Listow-*

nik dzieli się na dwie części. Jedna stanowi podręcznik wiedzy z dziedziny dyplomacji i polityki koniecznej do prawidłowego adresowania listów, druga natomiast jest właściwym poradnikiem *ars epistolandi*, przeznaczonym dla magnatów i bogatszej szlachty o wykształceniu umożliwiającym nadawanie listom indywidualnego, ale zgodnego z regułami epistolografii charakteru.

M. Puchalska-Dąbrowska z Uniwersytetu w Białymstoku w pracy *Wzorzec „pani zamężnej” w polskim przekładzie listów św. Franciszka Salezego z 1771 roku* przybliżyła czytelnikowi listy, które biskup Franciszek Salezy pisał do kobiet w celu sprawowania kierownictwa duchowego podczas doskonalenia przez nie osobistej pobożności, często wbrew woli rodziny białogłów.

Danuta Hombek z Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach w artykule *Listy do redakcji drukowane w oświeceniowej prasie polskiej* wzięła pod uwagę dziesięć tytułów czasopism ukazujących się w latach 1765–1800. Rozważyła atrybucję listów nadsyłanych do redakcji oraz skalę, w jakiej same redakcje tworzyły fikcyjne listy od czytelników. Zgromadzona korespondencja ukazująca się na łamach czasopism nie pozwoliła jednak na wyciągnięcie jednoznacznych wniosków. Autorka omówiła pokrótce tematykę epistoł. Wskazała na poruszane w niej zagadnienia: polityczne, ekonomiczne i medyczne.

Bożena Mazurkowa z Uniwersytetu Śląskiego napisała pracę *Pośrednik do specjalnych poruczeń. O kilku listach Wenantego Tyszkowskiego*. Autorka postawiła prawdopodobną tezę, że opisywane przez nią listy bernardyna Tyszkowskiego zostały skierowane do Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeński” oraz Karola Stanisława Radziwiłła „Panie Kochanku”. Korespondencja ta porusza między innymi sprawę samowolnego ślubu Teofili córki Michała Kazimierza „Rybeński” i Franciszki Urszuli – z Ignacym Feliksem Morawskim, który był oficerem oddziałów nadwornych domu Radziwiłłów.

Marcin Piątek z Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie przygotował artykuł *Funkcje listu w strukturze eposu historycznego wieków dawnych (na przykładzie „Pamiętnego uprowadzenia wojska z cieśni bukowińskiej...” Stanisława Wincentego Jabłonowskiego)*⁶. Poemat jest werystyczną kreacją na temat wydarzeń z 1685 r., kiedy to hetman wielki koronny Stanisław Jabłonowski podjął nieudaną wyprawę w lasy Bukowiń-

nik Wojciecha Bystrzonowskiego „Polak sensat w liście...” z 1730 roku – układ, tematyka i zastosowanie dydaktyczne, w: *EPDR*, t. V: *Stulecia XV–XIX. Nowa perspektywa historycznoliteracka*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2015, s. 227–245; tenże, *Listownik Jakuba Boczyłowicza „Wymowny polityk w listach różnych z responsami...” (1694)* – układ, tematyka i zastosowania, w: *EPDR*, t. VII: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków, 2017, s. 105–126.

⁶ Artykuł stanowi pokłosie dokonanej przez niego edycji krytycznej: S.W. Jabłonowski, *Pamiętne uprowadzenie wojska z cieśni Bukowińskiej*, oprac. M. Piątek, „Biblioteka Dawnej Literatury Popularnej i Okolicznościowej”, t. XXXIX, Warszawa 2019.

skie, gdzie stoczył przegraną bitwę z Turkami i Tatarami, nieopodal osady Bojan. Następnie dowódca dokonał udanego odwrotu⁷. Autor artykułu po dokonaniu analizy utworu Stanisława Wincentego Jabłonowskiego wymienił funkcje listu w eposie historycznym:

za sprawą listu-cytatu dochodzi do uwiarygodnienia przekazu, potwierdzenia jego „prawdziwości”. Przy pomocy listu dokonuje się też autoprezentacja tego, który ów list napisał. List [...] może być rekapitulacją wcześniejszych wypadków. Pełni niekiedy funkcję retardacyjną, ale może też wpłynąć na zwrot akcji. Za sprawą epistoły wprowadzona zostaje często wielogłosowość (s. 154).

Anna Rachwał z Uniwersytetu Śląskiego w szkicu *„Chciałabym, żeby nasza korespondencja nabrała bardziej regularnego rytmu [...]” – listy Jana Potockiego do siostrzenicy Marii (1809–1812)* zastanowiła się nad wzajemnym stosunkiem uczuciowym, jaki łączył korespondentów. Ponieważ znane są tylko listy Jana Potockiego do Marii z Rzewuskich Potockiej, natomiast nieznane są listy tejże Marii do Jana Potockiego, autorka sformułowała w tym względzie wyłącznie intrygujące hipotezy, a zadanie ich ostatecznej weryfikacji pozostawiła dla przyszłych badaczy problemu.

Maria Wichowa z Uniwersytetu Łódzkiego w artykule *„Listy z podróży do Ameryki” Henryka Sienkiewicza. Dylematy świadomości genologicznej pisarza. Synkretyzm gatunkowy tekstów epistolarnych Litwosa* podjęła temat klasyfikacji genologicznej „Listów...”. Zdaniem autorki obecny w zbiorze epistoł synkretyzm gatunkowy stanowi wyraz świadomej kreacji Sienkiewicza, który tworzył listy z mozaiki różnych gatunków, spośród których część dopiero kształtowała się w ówczesnej praktyce dziennikarskiej. Wichowa zalicza do nich: korespondencję z podróży, reportaż, szkic-esej, felieton, recenzję⁸.

Kazimierz Gajda z Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie w pracy *Sienkiewicz listy ze Szczawnicy do Wandy Ulanowskiej i żony Marii z Babskich* objął zainteresowaniem epistoły, które pochodzą z drugiego pobytu Sienkiewicza w Szczawnicy, przypadającego prawdopodobnie na sierpień 1909 r. Maria i Wanda otrzymywały listy tak do siebie podobne, jakby miał je czytać ten sam człowiek. Nie przeszkadzała temu duża różnica wieku pomiędzy kobietami. Chociaż w pochodzących z 1909 r. listach do Wandy pojawiła się nazwa adresata: Kotek lub Wandzia, natomiast w listach do Marii: Mareczek lub Marek⁹, to łączy je to, iż mają:

⁷ Z. Wójcik, *Jan Sobieski 1629–1696*, Warszawa 1994, s. 360; D. Milewski, „Pamiętniki...” *Philippe’a Duponta, czyli historia zwycięstw i sławy Jana Sobieskiego*, w: *Z dziejów staropolskiego pamiętnikarstwa. Przekroje i zbliżenia*, red. P. Borek, Kraków 2012, s. 265.

⁸ T. Bujnicki, *Jak czytać listy Sienkiewicza*, w: *Poetyka losu i historii. Profesorowi Tadeuszowi Budrewiczowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. K. Gajda, R. Stachura-Lupa, K. Wądołny-Tatar, Kraków 2017, s. 289, wskazał, że „Sienkiewicz często w swoich listach «odgrywał» rolę dziennikarza i literata; tworząc szczególne «spektakle» na użytek adresata, rozbudowywał opisy i charakterystyki”.

⁹ Jest to przejaw porozumiewania się przez Sienkiewicza w swojej korespondencji „za pomocą ustalonych konwencji i «szyfrów»”, tamże.

W planie treści poważne tematy. W planie wyrażania hasłowy tok narracji. Zmiana przeważnie fingowanych nazw adresata – w nagłówku, treści oraz pozdrowieniu – nie będzie mieć większego wpływu na czytelniczy odbiór tekstów w sensie poznawczym. Przecież nie tylko wątki, lecz nawet motywy się powtarzają (s. 193).

Odmienne, ponieważ odsłaniane rękoma historyków, oblicze listu jako pierwsza pokazała czytelnikowi *Epistolografii* Zofia Głombiowska z Uniwersytetu Gdańskiego. W artykule *Zygmunt i Barbara. O listach nieco zapomnianej pary królewskiej* autorka podjęła się trudnego zadania. Przeanalizowała łacińskie listy zarówno jako świadectwo epistolarnego dialogu pomiędzy małżeństwem, jak i niełatwych negocjacji pomiędzy Habsburgami a Jagiellonami – poprzedzających spotkanie monarchów w Wiedniu w 1515 r. Zazwyczaj w jednym liście używane były przez parę królewską różne rejestry języka. Inny dla przekazania informacji o sprawach polityki, osobny dla wyrażenia emocji małżonków. Stwarza to niejednokrotnie wątpliwości podczas interpretacji leksyki. Efekt wysiłków badaczki budzi szacunek. Przywołam tu wymowny przykład:

Widać w tych miłosnych fragmentach i trochę retoryki, i – w poszukiwaniu sposobów wyrażenia siły i wzajemności uczuć – sporo inwencji stylistycznej, przykładem choćby wprowadzenie do języka erotycznego rzeczownika *fenus*, który zwyczajnie oznacza procent od kapitału, nawet lichwę (s. 231–232).

Agnieszka Pawłowska-Kubik z Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego w opracowaniu *Epistolografia a historia medycyny: problemy zdrowotne w korespondencji Anny Jagiellonki* postawiła przed sobą jako cel, aby przeanalizować „aspekt socjokulturowy i polityczny licznych schorzeń Jagiellonki” (s. 237), który, zdaniem autorki, pozostawił ślad w jej korespondencji. Wykorzystanie współczesnej wiedzy o schorzeniach somatycznych dla lepszego zrozumienia listów infantki wydaje się dobrze uzupełniać dotychczasowe ustalenia (między innymi Marii Boguckiej¹⁰). Natomiast próba przybliżenia afektów i planów Jagiellonki za pomocą dzisiejszej wiedzy psychologicznej może budzić wątpliwości. Autorka musiała wybrać podejście reprezentowane przez jedną ze szkół współczesnej psychologii. Tymczasem zmieniająca się z upływem lat metodologia tej dyscypliny pozostaje w związku z historycznym rozwojem społeczeństwa. Współczesny zasięg wpływów psychologii eksperymentalnej i krytycznej musiał wpłynąć na zastosowane przez autorkę narzędzia wyjaśniania i rozumienia afektów.

Teresa Chynczewska-Hennel z Uniwersytetu w Białymstoku w szkicu *Korespondencja dostojników Rzeczypospolitej z archiwum posła weneckiego Girolama Cavazzy (1650–1652)* przytoczyła listy kierowane przez dygnitarzy do weneckiego dyplomaty w związku z jego staraniami o uzyskanie pomocy dla republiki w wojnie z Turcją. Stanowią one m.in. świadectwo roli Hieronima Radziejowskiego (skazanego później na infamię) w toczącej się na Ukrainie wojnie z Chmielnickim.

¹⁰ M. Bogucka, *Anna Jagiellonka*, Wrocław 1994.

Jan Okoń w studium *Korespondencja rodzinna Jana Karola Chodkiewicza jako obraz codziennego życia męża stanu i wodza Rzeczypospolitej* przedstawił najważniejsze tematy jego epistolarnego dialogu z małżonką (Zofią z Mieleckich Chodkiewiczową). Oświetlił wyłaniający się z listów obraz pobożności hetmana (s. 265–269). Tu właśnie pojawiły się wątki: wzięcia przez Chodkiewiczów pod opiekę pewnej księżniczki słuckiej, zaprawiania przez hetmana w służbie publicznej Krzysztofa Chodkiewicza, śmierci księcia Fryderyka Lüneburskiego, uwięzienia w Lubecie księcia Samuela Koreckiego, obyczajów obozowych i inne. Jeden akapit poświęcił Okoń śladom sprzyjania przez Jana Karola Chodkiewicza rodzącemu się kultowi świętego Kazimierza (s. 275). W dalszej części wywodu skoncentrował jednak uwagę na wysiłkach hetmana służących wychowaniu dzieci, odbitych w zwierciadle korespondencji z żoną i synem Hieronimem.

Artur Goszczyński w artykule *Zerwany sejmik przedsejmowy województwa krakowskiego z 17 stycznia 1600 roku w świetle korespondencji* pokazał okoliczności zerwania odbytego w Proszowicach sejmiku i opublikował dwie epistoły z 1600 r. oświetlające to wydarzenie: list Stanisława Rogozińskiego do Jana Zamoyskiego z 19 stycznia oraz list Mikołaja Firleja do Jana Zamoyskiego z 24 stycznia.

Dariusz Milewski z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie w opracowaniu *Między prośbą a groźbą – korespondencja oficerów polskich z władzami Prus Księżęcych w 1. połowie XVII wieku* wybrał do analizy elementów perswazyjnych siedem listów z lat 1600–1622. Wśród autorów listów znajdują się m.in. dwaj dowódcy lisowczyków: Stanisław Strojnowski i Aleksander Samuel Grotowski.

Maciej Franz z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w szkicu *Listy Mikołaja Potockiego z 1651 roku jako świadectwo hetmana u kresu życia* przybliżył treść epistoł hetmana wielkiego koronnego z okresu od zwycięstwa pod Beresteczkiem do jego śmierci. Autor podkreślił, jego zdaniem, niepolityczny charakter tych listów oraz zakwalifikował postawę swojego bohatera jako działanie *pro publico bono*. Świadectwa nastawienia hetmana do rzeczywistości – w obliczu zbliżającej się śmierci – nie otrzymujemy wobec braku w analizowanych listach elementów pozwalających na jego wyjaśnienie.

Jarosław Pietrzak z Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie w artykule *Stanisław Małachowski – żołnierz, polityk, dyplomata i dworzanin w świetle swojej korespondencji* dokonał przeglądu listów Małachowskiego, któremu towarzyszy obfita narracja historyczna o wydarzeniach wspomnianych w epistołach. Charakterystyka samego Małachowskiego nie znalazła się w centrum uwagi autora, dominuje nad nią zdecydowanie opis jego roli w ważnych wydarzeniach, jak np. zawarcie traktatu karłowickiego w 1699 r. Pietrzak uzasadnił takie ujęcie tematu w następujący sposób:

Przeгляд epistolografii pozwala na sportretowanie szerokiej działalności Małachowskiego, jako żołnierza, polityka, dyplomaty i dworzanina w służbie dwóch monarchów – Jana III Sobieskiego i Augusta II (s. 327).

Monografię wieloautorską zamyka troje badaczy reprezentujących językoznawcze spojrzenie na oblicze dawnego listu. Chociaż badacze języka są w niej skromniej niż literaturoznawcy i historycy reprezentowani, to jednak agregowana przez nich wiedza ma dużą użyteczność w dociekaniach prowadzonych na terenie innych dyscyplin humanistycznych. Ewa Horyń i Ewa Żmuda z Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie w studium *Język listów Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej, kasztelanowej krakowskiej – do męża z lat 1688–1726. Słownictwo dawne i zapomniane* poruszają temat, który może być jeszcze przez wiele lat kontynuowany ze względu na dużą skalę zachowanej spuścizny epistolograficznej po „Rządziście Oleszyckiej”¹¹.

Marceli Olma z Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie w szkicu *Deklarowany obraz małżeństwa utrwalony w języku listów rodzinnych Stanisława Chlebowskiego* przedstawił zmiany w językowym obrazie poglądów głoszonych przez przebywającego w Turcji malarza na małżeństwo w ogólności, a rolę męża i żony w szczególności. Ewolucja wyrażanych na przestrzeni lat przekonań Chlebowskiego została przez Olmę umiejętnie podkreślona poprzez zaprezentowanie bogatej palety środków perswazyjnych, którymi artysta posługiwał się w listach. Uzyskany efekt zaskoczenia, odczuwany przez czytelnika Olmy, stanowi dodatkową – obok wartości poznawczych – zachętę do lektury szkicu.

Sięgając po ósmy tom monografii wieloautorskiej poświęconej konkretnym dziełom *ars epistolandi*, nie omieszkalem zainteresować się pracą redaktorów. Trwanie od 2011 r. cyklu *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej* pozwoliło mi na dokonanie porównania tomów, które ukazały się dotychczas. Zwraca uwagę fakt, że wiele z tekstów zamieszczonych w kolejnych tomach napisali ci sami autorzy, którzy kontynuują rozpoczęty już cykl tematyczny. Tworzy to dla zainteresowanego czytelnika możliwość zapoznania się z poruszaną przez danego autora problematyką, bez poszukiwania jej w rozproszonej literaturze przedmiotu. Do najbardziej zainteresowanych listami czytelników (oprócz ich adresatów) należą odbiorcy; takim odbiorcą jest także literaturoznawca¹². Warto w tym miejscu zaznaczyć, że *Polska bibliografia literacka* sięga obecnie roku 2012¹³, zatem zamieszczanie przez autorów w kolejnych tomach redagowanego w krakowskim Uniwersytecie Pedagogicznym wydawnictwa swoich tekstów, jako cykli tematycznych, nie jest dla badaczy literatury udogodnieniem zupełnie błahym.

W ośmiu do tej pory wydanych tomach nie znalazłem odpowiedzi na pytanie: skąd taki dobór autorów monografii? Ponieważ jednym z redakto-

¹¹ A. Słaby, *Rządzičia Oleszycka. Dwór Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej jako przykład patronatu kobiecego w czasach saskich*, Kraków 2014; *Korespondencja Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej, kasztelanowej krakowskiej*, t. I: *Z serca kochająca żona i uniżona sługa. Listy Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej do męża Adama Mikołaja Sieniawskiego z lat 1688–1726*, oprac. i wyd. B. Popiołek, U. Kicińska, A. Słaby, Warszawa 2016.

¹² D. Kopa, *Jeszcze o listach świętego Wojciecha*, „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” 2020, R. XIX, nr 2, s. 39–40.

¹³ Instytut Badań Literackich PAN w Warszawie, Pracownia Bibliografii Bieżącej w Poznaniu, www.ibl.poznan.pl (dostęp 15.09.2021).

rów jest Piotr Borek, który podjął się tych obowiązków także dla monografii wieloautorskiej *Z dziejów staropolskiego pamiętnikarstwa. Przekroje i zbliżenia*, to przypuszczam, że pozostał wierny stosowanej tam metodzie, tym bardziej że zarówno redagowana przez Borka monografia poświęcona memuarystyce, jak i pierwszy tom *Epistolografii w dawnej Rzeczypospolitej* pochodzą z początku drugiego dziesięciolecia XXI w. i prace nad nimi mogły być prowadzone równolegle. Redaktor poświęconej pamiętnikom monografii wspomina, że do udziału w publikacji zaprosił autorów, „którzy nie odrzucili imiennego zaproszenia i – nadsyłając studia – podzieli się swą wiedzą na temat badanych przez siebie pamiętników”¹⁴. Najpewniej na podobnej zasadzie dobierano autorów poświęconej epistołom wieloautorskiej monografii. Szczególny wkład w dzieło kontynuowania serii mieli autorzy, którzy aż pięciokrotnie odpowiedzieli na zaproszenie do publikacji, czyli: Michał Kuran¹⁵, Bożena Mazurkowska¹⁶, Marceli Olma¹⁷ i Maria

¹⁴ P. Borek, *Wstęp*, w: *Z dziejów staropolskiego pamiętnikarstwa...*, s. 8.

¹⁵ M. Kuran, *Poetyka i adresaci listów dedykacyjnych Marcina Paszkowskiego*, w: *EPDR*, t. I: *Stulecia XV–XVII*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2011, s. 363–380; tenże, *Listownik Kazimierza Wieruszowskiego „Fama Polska” z 1720 roku – układ, tematyka i zastosowanie dydaktyczne*, w: *EPDR*, t. III: *Stulecia XV–XIX. Perspektywa historycznoliteracka*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2013, s. 279–293; tenże, *Listownik Wojciecha Bystrzonowskiego „Polak sensat w liście...” z 1730 roku – układ, tematyka i zastosowanie dydaktyczne*, w: *EPDR*, t. V: *Stulecia XV–XIX. Nowa perspektywa historycznoliteracka*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2015, s. 227–245; tenże, *Listownik Jakuba Boczyłowicza „Wymowny polityk w listach różnych z responsami...” (1694) – układ, tematyka i zastosowanie*, w: *EPDR*, t. VII: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków, 2017, s. 105–126; tenże, *Listownik Samuela Łobodzińskiego „Promptuarium epistolographicum... (1667)” – układ, tematyka i zastosowanie*, w: *EPDR*, t. VIII: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, M. Piątek, Kraków 2019, s. 79–103.

¹⁶ B. Mazurkowska, *Krąg adresatów oraz ich literackie wizerunki w listach dedykacyjnych Franciszka Bohomolca*, w: *EPDR*, t. II: *Stulecia XVIII–XIX*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2011, s. 45–62; taż, *O listach do autorów w dziełach pisarzy oświeceniowych*, w: *EPDR*, t. III: *Stulecia XV–XIX*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2013, s. 323–339; taż, *Listowne rozmowy z córką w dzienniku podróży Walerii Tarnowskiej*, w: *EPDR*, t. V: *Stulecia XV–XIX. Nowa perspektywa historycznoliteracka*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2015, s. 303–330; taż, *O emocjonalnych i towarzyskich aspektach listów Aleksandra Linowskiego do Adama Kazimierza Czartoryskiego*, w: *EPDR*, t. VII: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków, 2017, s. 127–140; taż, *Pośrednik do specjalnych poruczeń. O kilku listach Wenantego Tyszkowskiego*, w: *EPDR*, t. VIII: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, M. Piątek, Kraków 2019, s. 135–144.

¹⁷ M. Olma, *Eufemizmy w korespondencji małżeńskiej XIX wieku (na podstawie listów Heleny i Mieczysława Pawlikowskich)*, w: *EPDR*, t. II: *Stulecia XVIII–XIX*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2011, s. 285–309; tenże, *Językowe realizacje aktów dyrektywnych w korespondencyjnych kontaktach rodzinnych dziewiętnastego stulecia*, w: *EPDR*, t. IV: *Stulecia XVI–XIX: perspektywa historyczna i językowa*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2013, s. 293–303; tenże, *Zdrowie w rodzinie Pawlikowskich w świetle rodzinnej spuścizny epistolarnej z drugiej połowy XIX stulecia*, w: *EPDR*, t. VI: *Stulecia XVI–XIX: Nowa perspektywa historyczna i językowa*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2015, s. 381–396; tenże, *Epistolarny dialog Józefa Ignacego Kraszewskiego ze Stanisławem Chlebowskim wyrazem wzajemnych relacji i zainteresowań korespondentów*, w: *EPDR*, t. VII: *Literatura, historia*,

Wichowa¹⁸. Złożone przez nich prace tworzą swoiste cykle tematyczne w ramach wielotomowej już monografii.

Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej jest świadectwem, że wyrażony przez Anitę Cątek postulat wzmożenia badań komparatystycznych nad listem (s. 12–13) znalazł wśród badaczy reprezentujących literaturoznawstwo, językoznawstwo i historię żywy odzew. Mam nadzieję, że ta niestrudzenie prowadzona przez naukowców z krakowskiego Uniwersytetu Pedagogicznego seria¹⁹ przyczyni się w przyszłości do powstania kolejnej polskiej syntezy wiedzy epistolograficznej, odzwierciedlającej wciąż dokonujący się postęp badań.

Bibliografia

- Bogucka M., *Anna Jagiellonka*, Wrocław 1994.
- Borek P., *Wstęp*, w: *Z dziejów staropolskiego pamiętnikarstwa. Przekroje i zbliżenia*, red. P. Borek, Kraków 2012, s. 7–8.
- Bujnicki T., *Jak czytać listy Sienkiewicza*, w: *Poetyka losu i historii. Profesorowi Tadeuszowi Budrewiczowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. K. Gajda, R. Stachura-Lupa, K. Wądołny-Tatar, Kraków 2017, s. 288–297.
- Cątek A., *Nowa teoria listu*, Kraków 2019.
- Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. I: *Stulecia XV–XVII*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2011.
- Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. II: *Stulecia XVIII–XIX*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2011.
- Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. III: *Stulecia XV–XIX: Perspektywa historycznoliteracka*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2013.

język, red. P. Borek, M. Olma, Kraków, 2017, s. 311–322; tenże, *Deklarowany obraz małżeństwa utrwalony w języku listów rodzinnych Stanisława Chlebowskiego*, w: *EPDR*, t. VIII: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, M. Piątek, Kraków 2019, s. 379–389.

¹⁸ M. Wichowa, *Księża Benedykta Chmielowskiego listy do Pana Boga i N.M. Panny*, w: *EPDR*, t. II: *Stulecia XVIII–XIX*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2011, s. 15–30; też, *Andrzeja Frycza Modrzewskiego listy otwarte do papieży*, w: *EPDR*, t. III: *Stulecia XV–XIX*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2013, s. 101–114; też, *Jerzy Starnawski jako wydawca korespondencji twórców i badaczy literatury*, w: *EPDR*, t. V: *Stulecia XV–XIX. Nowa perspektywa historycznoliteracka*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2015, s. 11–23; też, *Wespazjana Kochowskiego „Epistolae et scriptum «De censura»” – próba wyjaśnienia kłopotów poety z cenzurą podczas druku „Niepróżnującego próżnowania”*, w: *EPDR*, t. VII: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków, 2017, s. 89–104; też, *Listy z podróży do Ameryki Henryka Sienkiewicza. Dylematy świadomości genologicznej pisarza. Synkretyzm gatunkowy tekstów epistolarnych Litwosa*, w: *EPDR*, t. VIII: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, M. Piątek, Kraków 2019, s. 165–180.

¹⁹ *EPDR*, t. I: *Stulecia XV–XVII*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2011; *EPDR*, t. II: *Stulecia XVIII–XIX*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2011; *EPDR*, t. III: *Stulecia XV–XIX: perspektywa historycznoliteracka*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2013; *EPDR*, t. IV: *Stulecia XVI–XIX: perspektywa historyczna i językowa*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2013; *EPDR*, t. V: *Stulecia XVI–XIX: Nowa perspektywa historycznoliteracka*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2015; *EPDR*, t. VI: *Stulecia XVI–XIX: Nowa perspektywa historyczna i językowa*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2015; *EPDR*, t. VII: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2017.

- Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. IV: *Stulecia XVI–XIX: Perspektywa historyczna i językowa*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2013.
- Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. V: *Stulecia XVI–XIX: Nowa perspektywa historycznoliteracka*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2015.
- Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. VI: *Stulecia XVI–XIX: Nowa perspektywa historyczna i językowa*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2015.
- Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. VII: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2017.
- Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. VIII: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, M. Piątek, Kraków 2019.
- <https://polonistyka.amu.edu.pl/dla-pracownika/dla-> (dostęp 19.01.2020), Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Jabłonowski S.W., *Pamiętne uprowadzenie wojska z cieśni Bukowińskiej*, oprac. M. Piątek, „Biblioteka Dawnej Literatury Popularnej i Okolicznościowej”, t. XXXIX, Warszawa 2019.
- Kopa D., *Jeszcze o listach świętego Wojciecha*, „Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” 2020, R. XIX, nr 2, s. 38–48.
- Korespondencja Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej, kasztelanowej krakowskiej*, t. I: *Z serca kochająca żona i uniżona sługa. Listy Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej do męża Adama Mikołaja Sieniawskiego z lat 1688–1726*, oprac. i wyd. B. Popiołek, U. Kicińska, A. Słaby, Warszawa 2016.
- Kuran M., *Listownik Jakuba Boczyłowicza „Wymowny polityk w listach różnych z responsami...”(1694) – układ, tematyka i zastosowania*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. VII: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2017, s. 105–126.
- Kuran M., *Listownik Kazimierza Wieruszowskiego „Fama Polska” z 1720 roku – układ, tematyka i zastosowanie dydaktyczne*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. III: *Stulecia XV–XIX. Perspektywa historycznoliteracka*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2013, s. 279–293.
- Kuran M., *Listownik Samuela Łobodzińskiego „Promptuarium epistologaphicum...(1667)” – układ, tematyka i zastosowania*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. VIII: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, M. Piątek, Kraków 2019, s. 79–103.
- Kuran M., *Listownik Wojciecha Bystrzonowskiego „Polak sensat w liście...” z 1730 roku – układ, tematyka i zastosowanie dydaktyczne*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. V: *Stulecia XV–XIX. Nowa perspektywa historycznoliteracka*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2015, s. 227–245.
- Kuran M., *Poetyka i adresaci listów dedykacyjnych Marcina Paszkowskiego*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. I: [Stulecia XV–XVII], red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2011, s. 363–380.
- Mazurkowska B., *Krąg adresatów oraz ich literackie wizerunki w listach dedykacyjnych Franciszka Bohomolca*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. II: *Stulecia XVIII–XIX*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2011, s. 45–62.
- Mazurkowska B., *Listowne rozmowy z córką w dzienniku podróży Walerii Tarnowskiej*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. V: *Stulecia XV–XIX. Nowa perspektywa historycznoliteracka*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2015, s. 303–330.
- Mazurkowska B., *O emocjonalnych i towarzyskich aspektach listów Aleksandra Linowskiego do Adama Kazimierza Czartoryskiego*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. VII: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków, 2017, s. 127–140.
- Mazurkowska B., *O listach do autorów w dziełach pisarzy oświeceniowych*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. III: *Stulecia XV–XIX*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2013, s. 323–339.
- Mazurkowska B., *Pośrednik do specjalnych poruczeń. O kilku listach Wenantego Tyszkowskiego*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. VIII: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, M. Piątek, Kraków 2019, s. 135–144.

- Milewski D., „Pamiętniki...” Philippe’a Duponta, czyli historia zwycięstw i sławy Jana Sobieskiego, w: *Z dziejów staropolskiego pamiętnikarstwa. Przekroje i zbliżenia*, red. P. Borek, Kraków 2012, s. 251–267.
- Olma M., *Deklarowany obraz małżeństwa utrwalony w języku listów rodzinnych Stanisława Chlebowskiego*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. VIII: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, M. Piątek, Kraków 2019, s. 379–389.
- Olma M., *Epistolarny dialog Józefa Ignacego Kraszewskiego ze Stanisławem Chlebowskim wyrazem wzajemnych relacji i zainteresowań korespondentów*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. VII: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2017, s. 311–322.
- Olma M., *Eufemizmy w korespondencji małżeńskiej XIX wieku (na podstawie listów Heleny i Mieczysława Pawlikowskich)*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. II: *Stulecia XVIII–XIX*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2011, s. 285–309.
- Olma M., *Językowe realizacje aktów dyrektywnych w korespondencyjnych kontaktach rodzinnych dziewiętnastego stulecia*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. IV: *Stulecia XVI–XIX: perspektywa historyczna i językowa*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2013, s. 293–303.
- Olma M., *Zdrowie w rodzinie Pawlikowskich w świetle rodzinnej spuścizny epistolarniej z drugiej połowy XIX stulecia*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. VI: *Stulecia XVI–XIX: Nowa perspektywa historyczna i językowa*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2015, s. 381–396.
- Słaby A., *Rządząca Oleszycka. Dwór Elżbiety z Lubomirskich Sieniawskiej jako przykład patronatu kobiecego w czasach saskich*, Kraków 2014.
- Wichowa M., *Andrzeja Frycza Modrzeńskiego listy otwarte do papieża*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. III: *Stulecia XV–XIX*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2013, s. 101–114.
- Wichowa M., *Jerzy Starnawski jako wydawca korespondencji twórców i badaczy literatury*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. V: *Stulecia XV–XIX. Nowa perspektywa historycznoliteracka*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2015, s. 11–23.
- Wichowa M., *Księża Benedykta Chmielowskiego listy do Pana Boga i N.M. Panny*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. II: *Stulecia XVIII–XIX*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2011, s. 15–30.
- Wichowa M., *Listy z podróży do Ameryki Henryka Sienkiewicza. Dylematy świadomości genologicznej pisarza. Synkretyzm gatunkowy tekstów epistolarnych Litwosa*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. VIII: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, M. Piątek, Kraków 2019, s. 165–180.
- Wichowa M., *Wespazjana Kochowskiego „Epistolae et scriptum «De censura»” – próba wyjaśnienia kłopotów poety z cenzurą podczas druku „Niepróżnującego próżnowania”*, w: *Epistolografia w dawnej Rzeczypospolitej*, t. VII: *Literatura, historia, język*, red. P. Borek, M. Olma, Kraków 2017, s. 89–104.
- Wójcik Z., *Jan Sobieski 1629–1696*, Warszawa 1994.
- www.ibl.poznan.pl (dostęp 15.09.2021), Instytut Badań Literackich PAN w Warszawie, Pracownia Bibliografii Bieżącej w Poznaniu.